

En forbannelse

Å lese Sigrid Undset med terapeutens blikk

Alt begynner et sted. Vi skjønner det sjelden der og da, og siden vi bombarderes av inntrykk fra den dagen vi blir født, vil det alltid være vanskelig å se klare sammenhenger mellom det vi har opplevd, og den vi er blitt. I ettertid, når vi blir eldre og forsøker å forstå oss selv og våre tilbøyeligheter, vil vi ofte peke tilbake på en oppvekst i sol eller regn for å forklare vår emosjonelle legnings lys eller mørke. Mange mener å kunne peke på *ett punkt*; en hendelse, et møte, en observasjon, og si «der begynte det». Men hendelser kan være upresise minner, og møter likeså, for ikke å snakke om våre observasjoner, for vi er upålitelige vitner til vår egen virkelighet.

Men følelsene våre utgjør en mer pålitelig minnebank, de følelsene som ble utløst av hendelsen, av møtet, av

observasjonen. Noen følelser prentes inn i oss, som «brain tattoos», sier Siri Hustvedt¹. Hun er en forfatter med stor interesse for og kunnskap om nevrovitenskap. Og hva kan være en slik «brain tattoo»? Skamfølelsen, sier Annie Ernaux. Hun henviser til den ubehageligste av alle følelser i sin lille roman *Sommeren 58*². Den handler om henne selv, da hun var 18 år og ble rykket inn i voksenverdenen gjennom en sjokkerende, seksuell erfaring. Vi som leser, vi leser om et overgrep, men hun vil ikke kalle erfaringen det. Men hun skammer seg. Ikke fordi hun ga etter for overgriperens og sitt eget begjær, men fordi hun var forelsket i ham, til tross for hans åpenlyse desinteresse. Skamfølelsen, sier hun, den hjelper oss til å huske detaljer, derfor verdsetter jeg den følelsen mest av alle. Det er en radikal bekjennelse, for

og en berikelse

de fleste vil helst ikke dvele ved sin skam. Men hvorfor henviser jeg til skjønnlitterære forfattere, ikke til mitt eget fag, psykologien? Det er jo nok av kunnskap å hente der, om menneskets motsetningsfylte natur. Grunnen er enkel: Jeg er her for å hylle skjønnlitteraturen, dens store, åpne rom, dens uærbødighet med hensyn til såkalte sannheter, og dens forfatteres nesten ubegripelige følsomhet når det kommer til å beskrive og forstå den menneskelige tilstand.

Jeg har beskjeftiget meg med grunn-temaet *kjærlighet* i hele min psykolog-karriere. Innvevd i kjærligheten er selvsagt *begjæret*, denne ville trangten til å være nær den du elsker, eller den du ikke elsker, men bare begjærer. I begynnelsen av denne yrkesutøvelsen, som begynte i 1979, i de første tretten

¹ Siri Hustvedt brukte begrepet i en samtale på et forfatterseminar i Aschehoug sommeren 2019.

² Annie Ernaux: *Memoire de fille*. Edition Gallimard. 2016. Norsk utgave: *Sommeren 58*, 2016. Mime Forlag 2019. Oversatt av Per Buvik.

årene, arbeidet jeg med rusavhengige, kriminelle, prostituerte, barndomstraumatiserte unge voksne og så på nært hold hvordan deres sterke rusbegjær – behovet for bedøvelse, overskridelse og lindring – kom i veien for en slags vanlig, jordisk kjærlighet til dem selv og deres nærmeste. De hadde gode grunner til å leve som de gjorde, og noen ganger ble jeg vitne til virkelig kjærlighet mellom to utsatte sjeler, forhutlede par som delte sprøyter, hospitsets møkkete rom og skammen og forakten fra verdige borgere som holdt seg for nesa i deres nærvær. Jeg tror min forkjærlighet for Paret med stor P for alvor ble født den gangen. Jeg erfarte det forunderlige ved styrken i parets emosjonelle bånd, til tross for stor psykisk og fysisk smerte, aggresjon og periodevis dødelig konflikt. I alt det onde, var de allikevel hverandres trygge sted. Dette paradokset, at smertefull kjærlighet mellom to kan binde like hardt som den varme og omsorgsfulle relasjonen, dette kan være vanskelig å forstå når man er ung. Jeg hadde stor nytte av de årene, av å lære hvordan «uverdige» kjærlighet, slett ikke

er uverdige for to som er hverandres livsvitner gjennom all verdens skittenhet, sorg og pine. Siden har jeg møtt mange «vanlige» par med en trygg tilværelse, men som bak fasaden lever sammen i en slags unntakstilstand eller stillingskrig, år ut og år inn, og der deres nærmeste, særlig deres voksne barn, tenker: «Hvorfor og hvordan holder de ut med hverandre?» For det gjør de, og for en terapeut utgjør slike par en stor del av arbeidshverdagen. Det ubegripelige er høyst begripelig.

Men så til den virkelige saken; forfatter Sigrid Undset og meg, finnes det et bånd mellom oss? Jeg fikk til min forundring hennes samlede verker av mine foreldre i 40-årspresang. Mor var en leser all sin dag, og biblioteket var min families skattkammer, vi hadde ikke råd til å kjøpe mange bøker. Men vi hadde aldri snakket noe særlig om Undsets litteratur, så vidt jeg kan huske, så presangen forbauset meg. Jeg hadde heller ikke vært en utpreget fan av dette forfatterskapet, selv om jeg tidlig hadde lest den første boken om Kristin

Lavrandsdatter, *Kransen*. Noe i den tiltalte meg, men formen føltes gammelmodig og langtekkelig. Allikevel, noe må de rare foreldrene mine ha skjønnet eller tenkt, at dette var en gave jeg trengte, som jeg kom til å få god bruk for en gang. Og de fikk rett. Min beundring for denne irriterende forfatteren, dette steile kvinnemennesket, har økt år for år. Hun kan skrive om nær sagt alt, men her skal jeg selvsagt begrense meg til å se nærmere på det jeg synes jeg kan noe om; kjærligheten som skjebnekraft, hvordan den strekker seg gjennom århundrene og påvirker våre livsvalg, hvordan kjærligheten ryster oss og elter oss. Ingen slipper unna.

Jeg lar Sigrid Undset ta oss med til kjærlighetens startpunkt. Den starter med forelskelsen, tenker vi. Men slik er det jo ikke. Det er *før-forelskelsen* som er det emosjonelle springbrettet til en så stor omveltning i menneskers liv. Vi må være i en psykologisk tilstand av endringsklarhet for å bli i stand til å åpne oss for forelskelsen, denne opplevelsen som griper forandrende inn i menneskers tilværelse og involverer hele individet – emosjonelt, kroppslig, mentalt og åndelig. Et kjærlighetsforhold involverer ikke nødvendigvis to parter fra starten. Kjærlighetens begynnelse er en *individuell* prosess som krever en høyst subjektiv forandring. Undset viser oss dette allerede i sin debutroman, *Fru Marta Oulie*, en roman som starter med det berømte jordskjelvet av en setning: «Jeg har været min mann utro». Hun lar den unge Marta tenke tilbake på sitt liv sammen med

ektemannen Otto, hvordan hun traff ham og hvorfor de ble et par: «Jeg var igrunnen blitt tatt fullstendig ved overrumpling. Ikke av Otto igrunnen. Det var kilder der var sprunget frem i mitt eget vesens grunn.» Dette er en interessant erkjennelse. Noe ligger i oss og venter. I *Om bare* beskriver forfatter Vigdis Hjorth³ sin romankarakter Idas kilde slik: «Man kan merke sin evne til å elske før man møter den elskede. Kjenne sin evne til lidenskap før man kjenner lidenskapen. Kjenne den når man er barn, som mulighet; jeg er i stand til å elske sterkt. Møter du ikke ham, vet du likevel noe om kjærlighet. Ånden sover i steinene, slumrer i plantene. Våkner i dyrene, snart er hun et dyr.» Mange tenker ikke det, at kilden til deres egen lyst, deres eget begjær og deres lidenskapelige kjærlighetsevne finnes i dem selv, og derfor sier de til meg etter at de har vært utro eller forelsket seg i feil person eller i vilka tatt en fremmed kropp inn i sin egen seng: «Jeg skjønner ingenting! Det var liksom ikke meg! Jeg var ikke ute etter noe! Hvordan kunne jeg!» Men slik er vi. Vi kan komme til å gjøre noe helt uventet, noen ganger det motsatte av hva vi tenker er rett, slik Paulus formulerer det i sitt brev til romerne: «Det gode som jeg vil gjøre, det gjør jeg ikke, men det onde som jeg ikke vil gjøre, det gjør jeg». Paulus gir oss her en påminnelse om vår dobbelthet, vårt motsetningsfylte sinn og de kreftene som lever i vårt indre og som vi knapt vedkjenner oss. De skjønnlitterære

³ Vigdis Hjorth: *Om bare*. Cappelen 2001

“ Et kjærlighetsforhold involverer ikke nødvendigvis to parter fra starten. Kjærlighetens begynnelse er en *individuell* prosess som krever en høyst subjektiv forandring.

forfatterne forsøker stadig å minne oss på dette, at vi er en slags ligning som ikke går opp. Jeg nøler ikke med å sidestille Vigdis Hjorth med Sigrid Undset når det gjelder å blottstille vårt tvisinn. Det er *noe* i oss som slett ikke alltid lar seg styre av rasjonalitet og god vilje, et *noe* som kan komme på kollisjonskurs med tilknytningsbånd og lojalitet. Dette *noe* er begjæret vårt, Sigmund Freud kalte det *drift*, og denne driften kan oppleves som en fremmed del av oss selv, en del av oss som kan overrumple oss og ta oss til steder vi ikke planla å gå.

I Sigrid Undsets *Kransen* er det unge Kristin Lavransdatter som tas til et sted hun aldri tenkte at hun kom til å gå, og der starter historien for alvor. Hun er trolovet med den trauste og gode Simon Darre, men et uventet møte på stien ved Nonnesæter kloster i Oslo kaster om på alle planer. Men nå går jeg for raskt frem, for forut for dette møtet har noe skjedd med henne i hjembygda, noe som har tatt fra henne all glede. En kveld, etter at hun har sagt farvel til sin beste venn, svennen Arne som hun er vokst opp med på sin families gård, Arne som hun altfor sent oppdager at hun har varme følelser for, denne kvelden blir hun overfalt på hjemveien og forsøkt voldtatt av prestesønn Bentein. Han er full og farlig. Hun gjør drabelig motstand og kommer seg løs med skinnen i behold, men *sinn*et hennes har tatt stor skade, og det setter sitt preg på henne. Undset skriver: «Hun hadde været så ulykkelig hele høsten utover. Det nyttet ikke alt

hun sa til sig selv at Bentein hadde jo ikke fått gjort henne noget; hun følte sig som utskjemt allikevel. Ingenting kunne bli som det hadde været før, siden en mann hadde våget å ville henne noget slikt. Hun lå våken om nettene og brente av skam og kunne ikke la være å tenke på det.» Kristin var fortsatt jomfru, hun var ren, noe som betydde alt den gangen, for henne selv, for Simon, for hennes egne foreldre, Lavrans og Ragnfrid, samt hele bygda, men, skriver Undset: «Bentein hadde allikevel nådd å bryte mødommen i hennes sinn.» Ulykken er fullbrakt da Bentein dreper Arne i et slagsmål på nyttårskvelden. Arne har nok fått nyss om det som skjedde med henne han elsker. I tillegg til sorgen og skammen føler Kristin dyp skyld og bebreider seg selv for Arnes død. Hun har vært utsatt for overgrep, hennes overfallsmann har drept hennes kjæreste venn, men ingen hjelper henne av med den feilrettede skammen hun bærer på, tvert imot. Hun blir som forlatt, for alle er opptatt av å dysse ned skandalen og tenker kun på at hun ikke må komme i vanry og bli verdiløs. Simon tillater seg til overmål å belære Lavrans når han sier: «(...) vi fikk ikke løpe så fritt om med husfolket som jeg har sett at Kristin er vant til. Min mor brukte å si, leker en med kotkarlers unger, så får en gjerne lus i håret til slutt – og noget er der i det.» Det er det nære vennskapet mellom Kristin og Arne han sikter til, Arne som var mer glad i henne enn i noen annen, men som var under henne i stand, og derfor var hun uopnåelig for ham. Etter dette trekker Kristin

seg unna Simon og kjenner stor ulyst ved tanken på giftermål. Jeg synes Undset er fabelaktig her. Hendelsen med Bentein og den manglende støtten Kristin utsettes for blir en ansats til det som videre skal skje, og Undset er tydeligvis rasende på dem som dømmer Kristin og ikke voldsmannen. Men som leser er det allikevel lett å fare for fort forbi dette temaet i en så handling-smettet historie som folder seg ut for oss i denne trebindshistorien om Kristin. Men det som skjer, er selvsagt at hendelsen; altså overgrepet, omgivelsenes mistro, skam og skyld brenner seg fast i henne, som en tatovering i hjernen.

I denne tilstanden av ensom fortvilelse reiser Kristin – etter eget ønske – til nonnene i Oslo for å bli der et år for å lære seg «å lyde og tjene» før hun blir satt til «å byde og råde» som husfrue og hustru. Nå nærmer jeg meg Kristins møte med ridder Erlend Nikulaussøn på stien ovenfor Nonnesæter kloster, men Sigrid Undset vet å legge til rette. Hun går langsomt til verks, for så å sette inn det omveltende støtet. Det er en sanseløs forelskelse vi skal bli kjent med – eller *sanseløs*, for et feilaktig uttrykk, forelskelsen er alt annet enn sanseløs – den er ekstremt sanselig, den åpner jo alle sanser! Men den kommer ikke til hvem som helst, når som helst. Man må tvert imot være *disponert* for å forelske seg, sier Francesco Alberoni i sin sosiologisk-filosofiske analyse *Forelsking og kjærleik*⁴. Forelskelsen springer ut av en mangeltilstand, en nedtrykthet som gjør mennesker påvirkelige og

SISSEL GRAN er spesialist i klinisk psykologi. Hun er også forfatter og foredragsholder og var i flere år fast samlivsspaltist i Aftenposten. Siden 2016 har hun skrevet i VGHelg annenhver uke. Hennes seneste utgivelser er *Inni er vi alltid unge: aldringsmeditasjoner* (2019) og *Men størst av alt er begjæret: kjøttets higen i liv og litteratur* (2021).

⁴ Francesco Alberoni: *Innamoramento e amore*. 1979. Norsk utgave: *Forelsking og kjærleik*. Det Norske Samlaget 1985. Oversatt av Steinar Lone.

“

Sigrid Undset har sannelig beredt grunnen for en omveltning i Kristins kropp og sjel. Nå kan alt skje.

åpne for det nye. Han beskriver denne disposisjonen slik:

«Forelskinga spring ut av ei depressiv overbelastning, når det kjennest umogleg å finne noko av verdi i dagliglivet. 'Symptomet' på at man er budd på å bli forelska, er ikkje eit medvite om å bli det eller eit intenst ønske om å gjere tilveret rikare, men ei djup kjensle av at ein korkje er eller har noko som er verdt noko, og ei kjensle av skam av di det er slik. Dette er det første teiknet på førebuinga til forelskinga: kjensla av mindreverd og skamma over dette mindreverdet.»

Det er kanskje en i overkant drøy fortolkning, men jeg har sett det så mange ganger, hvordan nedtrykthet, kjedsomhet, ensomhet, skam over å føle seg betydningsløs i parforholdet, over å kjenne seg halvdød i ekteskapet, eller tapsopplevelsen, sviket, traumat mange har gjennomlevd etter å ha blitt forlatt, løyet for eller tråkket på – hvordan dette trykker mennesker ned – men samtidig ulmer det i dem, de fyres langsomt opp, og den ubevisste lengselen etter å bli gjort levende igjen begynner å stige til overflaten. Livsviljen i mennesket er sterk, eros lever i oss som en drift, som Freud ville si,

og én dag, hvis vi opplever at en annen virkelig ser oss, hender det at vi når det Alberoni kaller tennings-tilstanden.

Sigrid Undset har trukket Kristin Lavransdatter gjennom en slik eksistensiell krise. Hun har vært fornedret, hun er blitt sviktet av sine nærmeste, overgrepet hun har vært utsatt for er blitt tiet i hjel. Skammen, sorgen og skyldfølelsen har vært hennes ensomme bær å bære. Har hun mistet troen på sine formyndere etter dette? Det er Vigdis Hjorth og Line Norman Hjorth som stiller seg dette spørsmålet i den lille boken *Kristin må vekk*⁵: «Når Kristin blir sviktet så grunnleggende av mennesker som hevder å være gode og gudfryktige og selv tror de er det, hvorfor skal hun da følge deres råd og bud?» Her er det noe, og vi kan spørre oss: Ligger kimen til Kristins tross og vågemot og motstand her? Kimen til den revolusjonen vi skal bli vitne til, denne kollektive bevegelsen for to, som Alberoni kaller den gjensidige forelskelsen? Sigrid Undset har sannelig beredt grunnen for en omveltning i Kristins kropp og sjel. Nå kan alt skje.

Men det er ikke tilstrekkelig å være mør og endringsklar, det trengs en hendelse, et skjellsettende møte, en rystelse for å gjøre et lydig og trofast menneske mindre lydig og trofast. Derfor tar jeg en sving innom et gammelt sosialpsykologisk eksperiment som kan bidra til å forklare hvor påvirkelige vi er hvis vi utsettes for fryktskapende situasjoner. I 1974 gjennomførte psykologene Donald Dutton og Arthur

Aron⁶ en studie der 85 menn mellom 18 og 35 år ble bedt om å skrive en kort historie basert på et bilde de ble vist av en kvinnelig intervjuer etter at de hadde krysset én av to broer over elven Capilano i Vancouver, Canada. Den «eksperimentelle» broen var Capilano Canyon Suspension Bridge, en smal, ustø, lang og slingrende hengebro med et gulv av smale treplanker. Broen hadde et lavt rekkverk av stålkabler og var anlagt høyt over en bred og dyp ravine. Å miste taket og falle ville være fatalt. Den trygge «kontrollbroen» var en solid, kort trebro lenger oppe. Den var anlagt rett over en smal og grunn sideelv. Denne broen hadde et høyt, solid rekkverk og var stabil og stødig å gå på. Det interessante med denne studien er at forsøkspersonene opptrådte ulikt etterpå avhengig av hvilken bro de hadde krysset. De mennene som hadde gått over den eksperimentelle broen, skrev historier med mer seksuelt innhold enn de mennene som hadde gått over kontrollbroen. Den kvinnelige intervjueren ga forsøkspersonene telefonnummeret sitt, under påskudd av å gi dem mulighet til å diskutere resultatet av undersøkelsen. De som hadde forsert den ustø, slingrete hengebroen, var etterpå mer tilbøyelige til å betrakte seg selv som «lovestruck» enn de som hadde gått over den trygge

⁵ Vigdis Hjorth og Line Norman Hjorth: *Kristin må vekk – om Kristin Lavransdatter som ung*. Aschehoug 2022

⁶ Dutton, D.G.; Aaron, A. P. (1974). "Some evidence for heightened sexual attraction under conditions of high anxiety". *Journal of Personality and Social Psychology*. 30 (4): 510–517.

broen. De var også mer tilbøyelige til å ringe intervjueren for en date. Sot musikk kan oppstå i kjølvannet av fryktskapende situasjoner, altså at vi kan komme til å tro at hjertebanken, andpustenheten, munntørrheten og de svette hendene våre handler om en romantisk draging, selv om den fysiske responsen vår i virkeligheten egentlig bare er utløst av stress. En rekke andre nyere studier som involverer alt fra skrekkfilm til karusell og berg-og-dalbane, underbygger de gamle observasjonene fra 70-tallet. Rådet er følgende: Ta Tinder-daten din med på noe utfordrende, noe som får hjertet til å slå og pusten til å gå hurtigere. Da kan du komme nærmere dette mennesket enn om dere sitter stivt på Kaffebrenneriet og gjennomfører det sedvanlige, dølle jobbintervjuet med standardspørsmål som «hva driver du med, liker du sushi, og hva slags serier ser du på for tiden, da?». Jeg tror Sigrid Undset kunne kommet opp med ganske bra alternative Tinder-råd til dagens forbeholdne, bindingsvegrende unge mennesker på evig, mislykket kjærlighetsjakt.

Dette bringer oss tilbake til Kristin der hun befinner seg på stien langt ovenfor Nonnesæter. Hun og en klosterveninne har vært på et marked, og det oppstår en panikksituasjon i folkemengden etter at et villdyr har rømt fra et bur. (Et ganske bra freudiansk innsmett fra fru Undset der, selv om hun visstnok aldri var begeistret for Freuds psykoanalyse.) Kristin og klostervenninnen har reddet seg opp

i skråningen over byen, det begynner å bli sent, og de trenger følge tilbake til klosteret. To menn tilbyr seg, men viser seg å være alt annet enn høviske. De går til angrep på de to jentene. Den ene griper tak i Kristin og river fra henne en pengepung og korset hun bærer rundt halsen. Hun føler seg truet på livet og kaller på Gud og Jomfru Maria i sitt hjerte. I det samme høres hovslag på stien og tre ryttere kommer til unnsetning. Slik dunderer ridder Erlend Nikulaussøn inn i denne unge jomfruens liv. Det er en ytterst dramatisk og romantisk scene, og Undset har gjort seg flid med å utpensle detaljene. Etter å ha prylt en av overfallsmennene med sitt sverds flate klinge – hans svenner tar seg av den andre – går Erlend bort til Kristin som fortsatt skjelver av skrekk og gråter og ler om hverandre. Han legger varsomt en hånd på hennes skulder og sier til henne med en god og vakker stemme: «I har nok vært mere redd enn I vilde vise, I.» Åja. Omtanke, styrke, beslutsomhet, maskulinitet, redning. For en romantisk cocktail. Erlend er en høy mann, og Kristin ser opp på ham: «Han hadde vakre, lyse øyne, brunblekt ansikt, sotsort hår som var klippet temmelig kort over pannen og bak ørebladene.» Vi vet hvordan det går. Med Erlend blir Kristin etter hvert «så velsignet maktstjålet» at ekteskap med Simon blir umulig for henne. Det får ikke hjelpe at hun må svikte sin eiegode far og bringe skam over ham. Det får ikke hjelpe at Erlend har to barn med sin frille Eline, en kvinne han tok fra ektemannen og rømte av gårde med. Det får heller ikke hjelpe at han

“

Forelskelsen er en emosjonell revolusjon, men den er ikke alltid oppbyggelig, den kan også nådeløst rive ned og forsere alle grenser.

for denne synden har vært bannlyst av kongen og måttet bøte med store deler av sitt gods og gull. Det får ikke hjelpe at han i manges øyne er en «ribbald», en tøylesløs mann, en mann på villstier, en rebell som har trosset all fornuft og kastet vrak på sin egen ære. Men har da ikke kvinner alltid elsket stridbare, tøylesløse menn og tenkt: «Min kjærlighet vil overvinne alt! Kun jeg forstår ham! Under mine vinger vil han bli den beste av alle menn!» Vi vet jo at det ikke alltid blir slik. Men det Sigrid Undset beskriver, er hvordan den altopplukende, gjensidige forelskelsen til alle tider har gjort mennesker risikovillige. Gjengjeldt forelskelse har en effekt som til forveksling ligner en religiøs oppvåkning med sin intense følelse av frigjøring og klarsyn. Du kaster av deg din gamle tvangstrøye og ser plutselig livets kall og hensikt. Sigrid Undset lar sin romanfigur Marta beskrive sin sinnstilstand i begynnelsen av sitt forhold til Otto Oulie slik: «Kjærlighet, kjærlighet, intet annet var der i livet, som var livet verd. Jeg elsket så fanatisk, at jeg liksom aldri kunne dukke meg dypt nok ned i min egen kjærlighet. Og jeg følte hvordan denne kjærlighet dag for dag gjorde meg vakker og frisk og strålende – gav meg en uanet livsforstand, gjorde meg modig og lystig og uendelig overlegen. Å, jeg hadde jo bare vært et gammelt klokt barn helt til nu – da jeg plutselig blev ung.»

Forelskelsen er en emosjonell revolusjon, men den er ikke alltid oppbyggelig, den kan også nådeløst rive ned

“

Det er pinefullt for en parterapeut å arbeide seg gjennom hundrevis av sider med så mye ekteskapelig stivsinn, furting og krenkethet, så lite vilje og evne til å forstå hverandres beveggrunner. Men Kristin Lavransdatter straffes for sin tross og sitt hovmod.

og forsere alle grenser. Etterpå, når vi tenker over hva vi har gjort, kan vi bli skrekkslagne ved tanken på hva vårt eget begjær, vårt eget villsinn, har ført med seg av ulykke. Men når vi er midt i det, kan vi komme til å gjøre hva som helst. «Kjødets lyst går over alle grenser i den kontrollerende viljens fravær», skriver den franske tenkeren og forfatteren Georges Bataille i sin bok *Erotismen*⁷. Bataille definerer erotismen som «en bekreftelse av livet helt inn i døden», et eksistensielt premiss som utgjør en grunnleggende mulighet, men også en konstant trussel. Slik beskriver Undset i *Husfrue* Kristins grenseløse lidenskap, når samlivet mellom henne og Erlend allerede er på vei til å klemmes flatt av Kristins selvpiskende skyldfølelse: «Hun hadde følt elskoven herde sin vilje til den ble kvass som en kniv – rede til å skjære gjennom alle bånd, frendskapets, kristendommens, ærens. Det hadde ikke vært annet i henne enn den brennende sult etter å se ham, være nær ham, åpne sine lepper for hans hete munn, og sin favn for den dødelig søte lyst han hadde lært henne –.» Undset er fabelaktig her også, synes jeg, i denne beskrivelsen av kjøttets higen der lyden av dommedag dirrer under høysangen. Hvor ofte har det ikke vært dommedag på kontoret mitt når utroskap og gamle synder har vært tema for de menneskene som har kommet til meg, mennesker som slites mellom mulighet og trussel, valg og skjebne, fornuft og følelser. «Kjødet», sier Bataille, «er det overskuddet i oss som motsetter seg sømmelighetens lov». Og hva skriver Sigrud Undset om nettopp det? Jo at «... det er ikke lett å vare sig for den synden som elskov volder» ... for ... «det rår et menneske ikke selv for.»

Det er det samme mennesker fortvilet sier på terapeutens kontor: «Jeg greide ikke å la være, det var noe i meg som liksom drev meg inn i det forholdet, jeg tenkte ikke klart!» Men det gjør Sigrud Undset. Hun må da ha erfart noe lignende for å gi en så innenfra-opplevd beskrivelse av kraften i denne dragningen, sannsynligvis utløst av kilder som var sprunget frem i hennes eget vesens grunn? For ja, i Sigrud Undsets eget liv hadde også lidenskapen kommet brått på, men noe i henne hadde lenge ventet på en omveltning. I brev til venninnen Dea, skriver Sigrun Slapgard i biografien *Dikterdronningen*⁸, kommer det tydelig frem at Sigrud Undset higer etter nettopp de «tvingende kjærlighetskraftene» som hun skriver om i sine romaner. «Her er en sterk lengsel etter uvær», skriver Slapgard. «For seg selv og sitt eget liv ønsker hun seg en storm.» Undset var kanskje i en førforelsket tilstand etter det hun beskriver som sitt «nonneliv» hjemme med moren og søstrene, og ekstra mørnet etter en kortvarig, mislykket romanse. I 1909 reiser hun til Roma for å skrive. Der treffer hun den 40 år gamle maleren Anders Castus Svarstad. Svarstad er en utradisjonell og markant skikkelse i det norske kunstmiljøet. Han har kone og tre små barn hjemme i Norge, men dette ser ikke ut til å bekymre Sigrud Undset. Hun blir hans elskerinne og skriver i et brev at hun er så lykkelig at hun kunne legge seg ned og kysse jorden av bare takknemlighet. «Hun må ha følt det som amour passion», skriver Slapgard, «den slags elskov hun har skrevet og drømt om,

men aldri fått oppleve. Anders Castus Svarstad hadde gitt henne en opplevelse hun ikke trodde fantes for henne». At Svarstads trofaste og oppofrende kone Ragna blir tvunget til å sette bort to av barna og med nød og neppe overlever økonomisk og helsemessig etter skilsmissen, er bagateller for en rival som er fylt av begjærets grådighet. Siden skal Sigrud Undset skrive mye om de fatale følgene av forbudt lidenskap. Hennes tolv år lange ekteskap med Svarstad gir personlig erfaring med hvordan kjærlighetens tidlige henrykkelse kan forvitte under hverdagens åk. Ekteskapet blir vrangt og vanskelig, og det ender med at hun får det omstøtt som ugyldig.

Min gjenlesning av *Kristin Lavransdatter*, sammenholdt med historien om Sigrud Undsets eget liv, forteller mye om hvordan en forfatters personlig historie indirekte reflekteres i kunstnerens verk. Kristin Lavransdatters ekteskap med den lettsindige, men varmhjertede Erlend blir opprivende og vanskelig. Og her kommer forbannelsen. Det er pinefullt for en parterapeut å arbeide seg gjennom hundrevis av sider med så mye ekteskapelig stivsinn, furting og krenkethet, så lite vilje og evne til å forstå hverandres beveggrunner. Men Kristin Lavransdatter straffes for sin tross og sitt hovmod. Undset lar henne velte seg så inderlig i synd og skyld og

⁷ Georges Bataille: *L'Érotisme Les Édition de Minuit* 1957. Norsk utgave: *Erotismen*. Pax Forlag 1969. Oversatt av Agnete Øye.

⁸ Sigrun Slapgard: *Dikterdronningen*. Gyldendal norsk Forlag AS 2007.

skam og *frelsesbegjær* gjennom hele trilogien at det innimellom er et slit å lese. I *Korset* lar forfatteren henne til slutt dø av Svartedaunen i et kloster i 1349. Da er hennes soning fullbrakt. Jeg låner Georges Batailles ord: «Lidenskapen kjennetegnes ved en dødsglorie.»

Men hvorfor fortæres kjærligheten, hva er denne fortærelsens startpunkt? Det starter selvsagt med den uunngåelige forandringen, det Roland Barthes i sin *Fragmenter av kjærlighetens språk*⁹ kaller den plutselige tilsynkomsten av forfallspunktet; dette punktet som utfordrer bildet av den ufeilbarlige andre. Det kan være et lite punkt, som en håndbevegelse, et ord, et klesplagg – noe flere kvinner har fortalt meg om: «Han møtte opp til 'visning' foran venninnene mine i en stygg allværsjakke!» Magien er brutt, men ethvert parforhold skal bestå atskillige slike sannhetsprøver om kjærligheten skal bli noe av. I *Jenny* er forfallspunktet større, personifisert gjennom Jennys kommende svigermor, fru Gram, en ubehagelig kvinne som Jenny føler fysisk antipati mot fra første øyeblikk: «(...) det var et uttrykk om hennes munn som om alt hun sa, var spydigheter – et spotsk og ondskapsfullt drag i alle ansiktets fine rynker.» Hvem har ikke fått kvaler i møtet med sin utkåredes mor eller far? Og dersom man ikke kan snakke med sin elskede

om disse kvalene, men tvert imot blir tvunget til å spille en rolle, til å forstille seg og tie om sin uro – ja da vil dette skjemme kjærligheten og hjemsoke paret som et spøkelse år ut og år inn. Er et forhold skjørt fra før, noe Jenny og Helge Grams er, har et par lite å stå imot med.

Hva er så *forfallspunktet* i Kristin og Erlends historie? Etter at de har ventet på hverandre og slåss for å få hverandre i syv halvår – Sigrid Undset elsket Shakespeare, Romeo og Julie var en favoritt – dabber gløden av hos Kristin når faren Lavrans endelig gir etter. Hun er selvsagt utmattet etter den lange dragkampen. Hun blir med barn før hun og Erlend er lovformelig gift, han lar henne ikke være når han burde. Hun er kvalm og syk og sliten under bryllupsforberedelsene, fylt av glødende skam når de vies, siden hun ikke er mø (jomfru), utslitt under den lange ferden til Erlends gård Husaby – og *han ser det ikke, han ser ikke at hun lider, han forstår ikke at hun er gravid, og hun sier det selvsagt ikke*. Det er denne kjærlighetens forfallspunkt. At Erlend er strålende glad og sorgløs står i så sterk kontrast til hennes egen uro og bekymring, og dette er noe hun skal bebreide ham for i alle år, hans evige sorgløshet, hans evne til å unnlate å bære nag, hans tilbøyelighet til å glemme urett. Egentlig er jo dette dyder, velsignelser – men

slik er det ikke for Kristin. For henne er dette krenkelser, og hun skal etter hvert bli dronningen av Nag. Men vi forstår det jo! De lever jo i to verdener, de to ektefellene. Og hvor mange par gjør ikke det, lever sammen i avstand og blir fremmede for hverandre?

Etter et parforholds forfallspunkt kommer det alltid sannhetsprøver på løpende bånd. Møtet med Erlends gård, Husaby, blir en slik prøve. Gården ser storslagen ut på avstand, men i virkeligheten er den en skitten og vanstelt ungkarsbule, med sot oppetter veggene, muggen halm og råtne skinnfeller i sengene, magert og ynkelig fe i fjøset. Det er bare ridehestene som er staselige. Erlend interesserer seg ikke for gårdsdrift. Kristin

hadde glemt at hun har giftet seg med en ridder, ikke en bonde. Hun bretter opp ermene og blir en dugelig husfrue fra første stund, gården gjenvinner tidligere tiders storhet under Kristin Lavransdatters driftige styre. Men den manglende fortroligheten mellom dem, det ulike livet de lever, hun der hjemme med barnefødsler og tyngende ansvar for stort og smått, han der ute med frender og frihet, dette nærer den bitre tausheten, stoltheten og trassen som skal bli dette ekteskapets pinefulle følgesvenn. Forsoningene blir riktignok mange, og når Erlend trues på livet, strykes alt nag av Kristin og hun vil bare elske og beskytte ham. Det har jeg også sett mange ganger, at når et par står på stupet, når de skjønner at de kan miste hverandre, hender det at

De lever jo i to verdener,
de to ektefellene. Og
hvor mange par gjør
ikke det, lever sammen i
avstand og blir fremmede
for hverandre?

⁹ Roland Barthes: *Fragmenter av kjærlighetens språk*. Spartacus forlag 2000

Forelskelsen er en emosjonell revolusjon, men den er ikke alltid oppbyggelig, den kan også nådeløst rive ned og forsere alle grenser.

de endelig mykner og våger å snakke til hverandre fra et sårbart sted. Men hvor ofte har jeg ikke opplevd at freden kun er et hvileskjær. Snart er krigen i gang igjen «(...) for de som har elsket hinannen med den heteste attrå», skriver Undset «de ender med å være to ormer som biter hinannen i sporden (halen)».

Men forfallspunkter og sannhetsprøver er ikke nødvendigvis nok til å knekke et forhold. Så hva er det verste, spør mange. Hva er det verste en kjæreste kan gjøre mot den andre? Svaret er enkelt: Det verste er å *svikte i nødens stund*. Da oppstår noen ganger det vi kaller et *parforholdstraume*¹⁰, en ulykkelig tilstand som vil kunne brennmerke forholdet for alltid og lage et sår som aldri gror, noen ganger oppløse det der og da. Jeg vokste opp i ekkoet av et slikt traume, men jeg forstod det ikke som barn, det var selvsagt utenfor min fatteevne. Jeg så bare ettervirkningene, som hadde tatt form av en uforståelig forakt: Mor var sjelden fornøyd med far. Hun kunne sukke og stønne, himle med øynene, kritisere og hakke på ham til han sprakk. Hvis han hadde mulighet, stakk han ut, med fiskes tang og tørrfluer, matboks og termos, som en Erlend Nikulaussøn. Tilbake satt mor taus og forbitret og trommet med fingrene på kjøkkenbordet, røkte Teddy og stirret i veggen, vasket og skrubbet og banket tepper og var taus

som graven da han vendte hjem, selv om fiskevesken var full av fine ørreter. Fangsten hjalp ikke, hun var gått inn i en slags organisk tilstand av fysisk og psykisk tilbaketrekning. Far hadde gjort sitt livs tabbe rett etter at de giftet seg i 1947. Mor var 28 år, hadde utdanning og en bra jobb som hun likte. Tabben var å rykke henne ut av arbeidslivet og plassere henne hos svigermor, langt fra mors hjemsted. Far måtte pendle langt for å finne arbeid og kom bare hjem en og annen helg. Mor lengtet. Hun var fortsatt ung, hun ville ha familie, hun ville ha et privatliv med far. Det fikk hun ikke. De få nettene de tilbrakte sammen de neste to årene, krevde svigermor at døren mellom hennes og det unge ekteparets soverom skulle stå åpen. Hun ville ikke ha noe «tull» der inne. De gangene far var hjemme, ba mor ham innstendig om å trosse svigermor og lukke døren. Han torde ikke det. En natt orket hun ikke mer. Hun stod opp og lukket døren hardt igjen. Etter det forble den lukket når far var hjemme. Svigermor skulte på henne de morgene. Mor bet tennene sammen, for det var noe som var viktigere enn lydighet: kjærligheten, et inderlig barneønske og drømmen om en egen familie. Så skjedde det vidunderlige. Hun ble gravid. En søndag morgen ved frokostbordet, tok far sats og sa: «Vi skal ha barn, mamma. Du skal bli bestemor». Min kommende bestemors

respons var som følger: «Langt ifra!» Så sa hun ikke mer om den saken. Og hva gjorde far, mors ridder? Ingenting. Han tidde og tygde. Min mor satt der alene med skammen – graviditeten var beviset på at hun hadde begått utuktige handlinger i sin svigermors hjem.

En gravid kvinne er sårbar, å føle seg sviktet i en slik tilstand av utsatthet kan skape et parforholdstraume; et plutselig bortfall av tillit som utløser vantro, frykt og isolasjonsfølelse hos den som føler seg sviktet av partneren. I en krisesituasjon regner vi selvsagt med å få hjelp og støtte av den vi elsker. Hvis personen svikter når vi føler oss utsatt og roper etter ham eller henne, knekker noe i oss. Båndet som knytter oss til partneren, kan bryte, verden blir et farligere sted, og ens selvverd rokkes ved. Det er dette som skjer den søndagen ved frokostbordet i min bestemors stue. I det avgjørende øyeblikket – når mor er som mest utsatt og helt prisgitt fars støtte – slipper han henne, fornektet henne, hjelper henne ikke! Hun glemmer det aldri og lukker seg for ham etter dette. Jeg har sett dette hos så mange par, ettervirkningene av parforholdstraumet. Når jeg spør «hva skjedde den gangen da alt ble så vanskelig?» ser jeg hvordan følelsene

¹⁰ Susan M. Johnson, 2002: Relationship Traumas: Attachment Injuries in Close relationships I: Emotionally Focused Couple Therapy with Trauma survivors

arbeider intenst under overflaten. Da balanserer terapeuten på knivseggen. Det skal ingenting til før det lille vinduet til begges sjel lukker seg i angst for å bli såret nok en gang. Terapeuten er parforholdets verge, begges vitne. Hvis paret endelig forstår det, at det er trygt å fortelle, hender det at de tør å si det de aldri har greid å si, det som ligger bak all bak taushet, raseri og anklager: «Jeg har vært redd for å miste deg. Jeg har følt meg ensom, forlatt av deg, jeg har sørget over oss, jeg har skammet meg fordi du ikke synes jeg duger. Jeg har savnet deg».

Hvor mange ganger i lesningen av historien om Kristin og Erlend har jeg ikke ropt inni meg: «Men så si det, da menneske! Fortell hva du tenker på, hva du sliter med!» Men Undset er ingen nådig hjelper, ingen terapeut. Hun viser oss hva som skjer mellom menneskene og i deres sinn, hennes oppgave er ikke å reparere. Og hun er hard i klypa. Hun lar menneskene betale for sine synder. Men hva rammet Kristin så hardt i starten? Er det er punkt, en hendelse som biter seg fast i henne, en skuffelse, et svik som hun alltid vil ruge på, som hun aldri vil glemme? Det er nok slik. Dette er hva som hender, kort tid etter at paret har etablert seg på Husaby. Jeg må gjengi hele scenen, for den beskriver dette ekteskapets tidlige parforholdstraume, et traume som skal hjemsøke disse to gjennom hele samlivet:

«Så var det en kveld Erlend og Kristin holdt på å kle av seg. Erlend kunne ikke få opp skoremme sin, skar den av, og kniven glapp inn i hånden hans. Han

blødde meget og bante stygt; Kristin hentet en linklut i skrinet sitt. Hun var i bare serken. Erlend la den annen armen sin om hennes midje, mens hun bandt om hans hånd. Med ett så han forferdet og forvirret ned i hennes ansikt – ble sprengrød selv i det samme. Kristin bøyde hodet. Erlend tok armen til seg. Han sa intet – da gikk Kristin stille bort og krøp opp i sengen. Hennes hjerte hugget dumpt og hardt mot ribbenene. Av og til så hun bort til sin husbond. Han hadde snudd ryggen til henne, langsomt drog han av seg plagg etter plagg. Så kom han bort og la seg. Kristin ventet på at han skulle tale. Hun ventet slik at innimellom var det som hjertet ikke slo, det bare stod stille og dirret inni brystet. Men Erlend sa ikke et ord. Og han tok henne ikke inn på armen sin. Til slutt la han tøvende en hånd over hennes bryst, klemte haken sin ned mot hennes skulder, så skjeggroten stakk henne i hodet. Da han ennu intet mælte, vendte Kristin seg mot veggen. Det var som hun sank og sank. Ikke et ord eide han å gi henne – nu da han visste hun hadde båret hans barn den lange, tunge tiden. Kristin bet tennene sammen i mørket. Ikke skulle hun tigge ham – ville han tie, så skulle hun tie, hun med, om det så skulle vare til den dagen hun fødte det. Harmen flommet i henne. Men hun lå huggende stille inntil veggen. Og Erlend lå stille i mørket. Time etter time lå de slik, og den ene visste at den annen sov ikke. Tilslutt hørte hun på hans jevne pust at han blundet inn. Da lot hun tårene renne som de ville, av sorg og av

¹⁰ Fra Husfrue s. 20–21

“
Den veggen av mistillit
som har reist seg mellom
dem, skal bare brytes
av skjøre øyeblikk av
gjenforening gjennom hele
samlivet.

krenkelse og av skam. Dette syntes hun at hun aldri ville kunne glemme ham.»¹¹

Sorg, krenkelse, skam. Det er ingen tvil om at Kristin føler seg grovt sviktet i et sårbart øyeblikk her, isolert, forlatt, bortvist! Kan hun noensinne stole på Erlend etter dette? Han har jo brutt hva vi i mitt fagfelt vil kalle «den emosjonelle kontrakten» hvis hovedbud er: «Hold meg, vær her for meg når jeg trenger deg!» Et slikt øyeblikk av omsorgssvikt som Kristin opplever har vært repetert i hundretusenvis av parforhold gjennom historien, og de setter ofte varige spor, «brain tattoos». Problemet er også at den som føler seg dypt sveket sjelden greier å erkjenne at *den andre* også kan være fanget i en slags emosjonell paralysé av frykt, forvirring og avmakt og dermed være ute av stand til å trøste og støtte. For hva opplever Erlend her? At han er blitt holdt utenfor. At Kristin ikke har hatt tillit nok til å fortelle ham om sin tilstand. At han er blitt gjort til latter, for andre må ha skjønt hvordan det har vært fatt med henne, bare ikke han. Han er blitt en uverdig mann. Som hos så mange andre par jeg har møtt, er Kristin og Erlends evne til å reparere skaden miserabel. Den veggen av mistillit som har reist seg mellom dem, skal bare brytes av skjøre øyeblikk av gjenforening gjennom hele samlivet.

Mange år og syv barnefødsler senere, etter et tungt og langdrygt fravær, svel-

ger Kristin stoltheten sin og oppsøker ektemannen. Han har flyttet fra henne etter en bitter konflikt. Når natten faller på, vil han legge seg på låven, men hun stopper ham. Slik beskriver Undset denne rørende forsonings-scenen: Kristin: «Jeg tør ikke ligge her alene i denne stuen – jeg tør ikke.» 'Tør du ligge i armen min da?' Hun skimtet hans smil i mørket, segnet under det. 'Er du ikke redd jeg skal kryste deg til døde, Kristin.' 'Gid du ville'. Hun gikk inn i hans armer.»

Den varer en stund, denne gleden. Men livet og deres gamle demon; misforståelse og uvett, kommer imellom. Hun glemmer det ikke, at han sviktet henne i nødens stund og så mange ganger siden. Han må alltid sone. Men hvem soner mest, når et ekteskap er en krigssone? Barna. Kristin og Erlends syv sønner har levd med foreldrenes evinnelige kamper i alle år, men de har alltid tidd om det de har tenkt. De har vært oppdratt til taushet om vanskelige følelser. Langt ute i saga setter sønnen Bjørgulf ord på dette når han sier: «Intet annet tenkte dere på, far og du, enn denne bardagen (striden) deres. Ikke på at vi vokste opp til menn imens. Aldri aktet dere på hvem som kom imellom våpnene deres og ble såret til blods.» Forfatteren tenkte nok mye på dette etter hvert, hun hadde dårlig samvittighet for stedøtrene sine og strevde med tanken på at hun hadde fratatt sine barn kontakten med faren,

Anders Castus Svarstad etter at hun skilte seg fra ham. Alle hennes erfaringer er bakt inn i hennes bøker og har kommet oss lesere til gode.

Sigrid Undset, dette fjellet av en forfatter, har tatt oss med på en reise gjennom før-forelskelsen, begjæret, forelskelsen, forfallpunktene, kjærligheten, glimtene av fred og forsoning. Men de ubearbeidede parforholdstrømmene med sitt slagg av stivsinn, stahet og evig kverning på urett og egne og andres synder, dette er slagg som får mye plass, for Sigrid Undset har nok kvernet mye i sitt liv. Gudene skal vite at hun har visst å formidle hvordan denne tilbøyeligheten påvirker store og små som lever i dens nærhet. Det er dette som er både en berikelse og en forbannelse for terapeuten som leser Sigrid Undset, å bli konfrontert med menneskenes avsyndige kjæling for all mulig urett, i smått og stort, nytt og gammelt, der ingenting går upåaktet hen, der ethvert forfløyent ord, enhver liten ubetenksomhet i en samtale avstedkommer rasende kritikk, intenst forsvar, åpenlys forakt og til slutt iskald taushet. I mitt fagspråk kalles dette siste *stonewalling*. Psykolog og parforsker John Gottman¹², en god læremester for slike som meg, kaller disse fire reaksjonsformene, når de stadig gjentas, *Apokalypsens fire ryttere*. Det er bibelske dimensjoner over denne beskrivelsen av parforholdets endetidstegn. Jeg tror Sigrid Undset har hatt en stor, person-

lig glede av å bore i den tematikken, det er nesten så jeg vil kalle det en besettelse. Men for en herlig besettelse, og for en svir det er å følge henne i hennes nådeløse analyser og være vitne til hvordan hun spenner bein på den ene etter den andre av sine karakterer, og lar dem stupe rett ned i den sorte gryte. Alt slutter et sted, og jeg slutter med et spørsmål: *Er det sant det Sigrid Undset skrev om hjertene*: «Ti sed og skikk forandres meget, alt som tiderne lider, og menneskenes tro forandres og de tenker annerledes om mange ting. Men menneskenes hjerter forandres aldeles intet i alle dager.»

Mitt svar er ja. ■

¹¹ Gottman, J. M. (1994/2009) *What Predicts Divorce? The Relationship Between Marital Processes and Marital Outcomes* New York, Psychology Press